

УДК 376 – 056.26:617.751.6:376.016:72/76] – 053.4

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО У МОЛОДШІЙ ШКОЛІ ДЛЯ СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ

Катерина ДОВГОПОЛА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, kdovgopola@gmail.com

У статті розглянуто роль і місце образотворчого мистецтва у початковій освіті слабозорих дітей. Визначено спеціальні завдання курсу та умови їх реалізації. Виділено роль емоційного компонента в навчанні образотворчого мистецтва. Описано метод інтуїтивного малювання як одного з шляхів розвитку самостійної творчості слабозорих учнів.

Ключові слова: слабозорі молодші школярі; образотворче мистецтво; інтуїтивне малювання.

Довгополая ЕКАТЕРИНА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО В МЛАДШЕЙ ШКОЛЕ ДЛЯ СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ

В статье рассмотрена роль и место изобразительного искусства в начальном образовании слабовидящих учеников. Описаны специальные задания курса и условия их реализации. Выделена роль эмоционального компонента в обучении изобразительному искусству. Описано метод интуитивного рисования как одного из путей развития самостоятельного творчества слабовидящих учеников.

Ключевые слова: слабовидящие младшие школьники; изобразительное искусство; интуитивное рисование.

Kateryna DOVGOPOLA, Institute of Special Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FINE ARTS IN THE PRIMARY SCHOOL FOR VISUALLY IMPAIRED CHILDREN

The article discusses the role and place of the fine arts in primary education of visually impaired pupils. Parenting aesthetic feelings still, first and foremost, is not based on perception, and at work. This fact points the way to understanding the development and creation of beauty. Describes the general and special conditions of the course and their implementation. Describe the functions of art. Highlighted the role of the emotional component in learning the fine arts. In order to facilitate the perception of visual information visually impaired children are often used techniques to simplify and schematic images. However, this simplification has a certain limit and can not be used when meeting with works of art.

The described method of intuitive drawing as a way of self-creation of visually impaired pupils. The stages of the creative process of intuitive painting. Properly organized lessons of fine arts give children the opportunity to feel the joy of successful creative activity, improve mood, increase confidence in their own ability. The greatest opportunity for self-expression gives it an independent creative activity.

Keywords: visually impaired younger pupils; fine art; intuitive painting.

© Довгопола К., 2015

Естетичне виховання слабозорих дітей ускладнене порушеннями зору, оскільки при цьому відбувається викривлення цілого спектру сприймань та почуттів, які виникають при зоровому сприйманні прекрасного. Проте необхідно зазначити, що виховання естетичних почуттів усе-таки, передусім, базується не на сприйманні, а на діяльності (О. Єгорова, О. Литвак). Цей факт вказує шлях розвитку розуміння і створення прекрасного.

У шкільній освіті у вихованні і навчанні слабозорих і сліпих дітей на перший план виходять пізнавальна і практична сторони процесу, а емоційна та естетична сторони дуже часто нівелюються, їм не приділяється достатньої уваги. Утім у внутрішньому світі дітей молодшого шкільного віку вони відіграють важливу роль. За даними дослідників (О. Литвак) ставлення дитини до ритмічної стрункості форми, кольору, різних способів пред'явлення інформації має значний вплив на змістову сторону діяльності.

У програмі з образотворчого мистецтва для загальноосвітніх навчальних закладів виділено такі **основні завдання курсу**:

- формування емоційно-естетичного досвіду учнів, культури почуттів, елементарних світоглядних орієнтацій та оцінних суджень, основ національної та громадянської свідомості;
- особистісно-позитивного, художньо-естетичного сприймання дійсності на основі емоційно-чуттєвого досвіду, здатності до художнього мислення та творчої активності;
- художньої компетентності учнів у процесі засвоєння основ образотворчої грамоти;
- елементарних умінь і навичок використовувати художні техніки й матеріали, засоби художньої виразності у власній творчій діяльності;
- розвиток чуттєво-емоційної сфери, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва (відповідно до вікових можливостей), оцінювати естетичні явища;
- універсальних особистісних якостей та здібностей: образного мислення, уяви, фантазії, спостережливості, зорової пам'яті, художнього смаку й сприймання кольору, форми, ритму, фактури поверхні тощо;
- художньо-практичних умінь, навичок і вміння використовувати набуті знання у самостійній художній діяльності;
- засвоєння учнями початкових знань про образотворче мистецтво та його роль у житті суспільства, культурному середовищі;
- основних понять з курсу образотворчого мистецтва через сприймання композиції, форми, кольору, об'єму, простору, руху тощо;
- елементарних знань про специфіку художньо-образної мови різних видів образотворчого мистецтва й виражальні можливості художніх технік та матеріалів.

Всі ці завдання є актуальними і для початкової освіти слабозорих дітей, проте до них додаються й інші, які зумовлені саме порушеннями зору та їх наслідками. З-поміж спеціальних завдань образотворчого мистецтва слабозорих молодших школярів виділимо такі:

- розвиток збережених аналізаторів та їх взаємодії з метою адекватного і повного сприймання довколишнього світу;
- розвиток зорового сприймання;
- формування навичок сприймання предметів і явищ навколишнього світу;
- корекція емоційної сфери за допомогою елементів арттерапії.

З-поміж умов, які забезпечують успішну реалізацію і загальних, і спеціальних завдань курсу, основними є:

- постійне і природне введення у навколишнє середовище, відсутність ізоляції від звичайного життя;
- спілкування з об'єктами різних видів мистецтва;
- створення у школі системи, яка передбачає різні форми естетичного виховання, яка охоплює не тільки уроки, а й інші сторони дитячого життя.

Уроки образотворчого мистецтва вчать дітей не тільки читати, розуміти і створювати художні образи, а й формують їх смаки у мистецтві. У процесі навчання сприйманню картини діти вчаться на основі збереженого зору сприймати і розуміти красу її замислу, композиції та кольорової гамми.

Образотворче мистецтво виконує різноманітні функції у житті людини (кожна з яких має бути представлена у навчальному процесі у школі для слабозорих дітей). Основними з них є:

1. **Когнітивна (або пізнавальна) функція** дає можливість творам мистецтва відображати дійсність. Мистецтво допомагає пізнати світ через систему художніх образів, використовуючи специфічні засоби й прийоми.

2. **Аксіологічна (або ціннісна) функція**, допомагає суспільству через твори мистецтва відображати свої основні цінності, створювати ідеал.

3. **Виховна функція** пов'язана з активізацією емоційно-чуттєвого початку, емоційним впливом мистецтва на людину. Мистецтво здатне комплексно впливати на людину, формувати цілісну особистість.

4. **Компенсаторна функція** як здатність творів мистецтва руйнувати обмеження, які наявні у житті конкретної особистості. Досвід, емоційні переживання автора глядач сприймає як власні.

5. **Комунікативна функція** реалізується, оскільки мистецтво є одним із способів передавання інформації. Так як ця передача є своєрідною, заснованою на емоційній стороні образу, то вона набуває певної комунікативної переваги над іншими способами.

6. **Гедоністична функція** як джерело задоволення прекрасним.

Однією з найважливіших умов естетичного виховання слабозорих молодших школярів є розвиток навичок сприймання форми і формоутворюючих елементів. Змістовними властивостями форми є симетрія, ритм, пластика, композиція і контраст.

Симетрія – це властивість об'єкта відтворювати себе під час певних трансформацій, які називаються операціями симетрії. Симетрія – передусім геометричне поняття, хоча воно застосовується і в інших галузях людської діяльності.

Ритм – рівномірне чергування зображальних елементів у відповідній послідовності; періодичне рівномірне членування зображень за такими ознаками, як сила, тривалість тощо.

Пластика – гармонійність і виразність форм, зображень, образів, грація, узгодженість.

Композиція є одним з основних організуючих компонентів кожного художнього твору. Саме композиція надає йому цілісність, підпорядковує його елементи один одному й цілому. Композиція «тримає» простір, організує його і підпорядковує так званім законам композиції.

Контраст – це міра виявлення (і, отже, розпізнавання) об'єкта на якому-небудь тлі; протиставлення та взаємне посилення властивостей, що співвідносяться між собою. Контраст значно посилює образну будову композиції.

Зупинимось детальніше на впливі уроків образотворчого мистецтва на емоційний розвиток дітей із порушеннями зору.

Порушення зору і, пов'язані з ним, особливості життєдіяльності дітей здійснюють вплив на розвиток їх емоційно-вольової сфери. Педагогам і батькам варто враховувати, що життя і діяльність сліпої чи слабозорої дитини насичена ситуаціями, які провокують виникнення негативних емоцій, більше, ніж у дітей з нормальним зором. Майже щодня школярі зустрічаються зі стресовими ситуаціями, коли вони через складність візуального сприймання повинні витратити значно більше зусиль задля досягнення бажаного результату, відчувають обмеженість своїх можливостей, необхідність сторонньої допомоги. Усі ці ситуації викликають негативну емоційну реакцію: почуття роздратування, злості, образи, апатії і можуть призводити до зниження активності й самостійності.

Коли дитина приходить до школи у перший клас, то вона потрапляє у нову соціальну ситуацію, і налаштовується на новий вид провідної діяльності – навчальну діяльність. Одним із головних напрямів розвитку першокласника стає емоційно-вольова сфера. Творча й художня діяльність здійснюють значний вплив на її розвиток, завдяки емоціям та особливим психічним станам, які переживає дитина у процесі творчості. Емоційний настрій стає каталізатором пізнавальної і творчої діяльності, а вона, в свою чергу, створює позитивний емоційний фон, відчуття радості, натхнення, що впливає на розвиток емоційно-вольової сфери дитини, підвищує активність та самостійність.

Правильно організовані уроки образотворчого мистецтва дають дітям можливість відчути радість успішної творчої діяльності, поліпшують настрій, посилюють упевненість у власних можливостях. Найважливішою умовою розкриття творчої активності слабозорих дітей є створення загальної атмосфери доброзичливості, свободи, можливості досягти успіху для кожної дитини. Таке завдання вимагає особливої уваги від учителя. Під час виконання дітьми завдань їм необхідно надавати допомогу, якої вони потребують. Треба намагатися організувати спілкування таким чином, щоб кожен учень міг відкрито радіти результатам як власної, так і спільної творчості.

Дитина, малюючи, часто бачить у практичній діяльності захоплюючу гру, тобто учень ніби спілкується із знайомими емоційно сприйнятими образами. У багатьох дітей є свої улюблені образи, які часто є витвором фантазії, вони визначають активність, напруження творчої діяльності. Тифлопедагог повинен враховувати, що графічні образи у дітей молодшого шкільного віку складаються на основі не тільки зорових вражень про предмет, а й відповідно до значення його для дитини і діями дитини з цим предметом. Тому в малюнках діти передають лише ті особливості зображуваного, які вони вважають найголовнішими і найбільш значущими. Зображуючи предмет, діти розказують про нього все, що їм відомо. Це пояснюється тим, що дитині молодшого шкільного віку властива здатність відтворювати образи не такими, якими вона їх бачить, а такими як уявляє.

На ефективність процесу сприймання впливають не тільки психофізіологічні чинники, а й вікові, соціальні, національні, а також рівень загальнокультурного розвитку.

З метою полегшення сприймання візуальної інформації слабозорими дітьми часто використовуються прийоми спрощення та схематизації зображень. Проте це спрощення має певну межу і не може бути використане під час ознайомлення з творами образотворчого мистецтва. Важливого значення у вихованні засобами образотворчого мистецтва набуває завдання формування в дітей повних та різнобічних уявлень про художні твори, стимулювати виникнення естетичних переживань під час сприймання картин.

При організації сприймання слабозорими дітьми творів образотворчого мистецтва необхідно застосовувати прийоми, які дають змогу виділити окремі властивості художньої виразності, визначити їх роль у створенні образу, і таким чином скерувати увагу дітей у сприйманні художнього твору.

Найбільш простим різновидом зображень, який несе найменше візуальної інформації, є чорно-білі малюнки геометричних фігур і ліній. Такі зображення передають зміст і форму найпростіших композицій.

Дещо складнішими є ахроматичні зображення з певним сюжетом. Композиції таких зображень можуть мати різні ступені складності: від одно фігурного портрета до багатофігурної сцени. При цьому можуть бути використані різні засоби виразності та творча манера автора. Серед цього виду зображень можна знайти велику кількість репродукцій, які мають самостійну художню цінність.

Найбільшу кількість візуальної інформації несуть у собі кольорові зображення. Вони, водночас, і є найскладнішими для сприймання слабозорими дітьми.

Одним із методів розвитку творчих здібностей слабозорих молодших школярів є інтуїтивне малювання. Цей метод був розроблений на початку XIX ст. англійським художником Дж. М. У. Тернером. Він просив дітей забруднити руки фарбою і хаотично прикладати їх до паперу. Після цього художник промальовував конкретні образи, які він бачив у отриманих відбитках. У XX ст. метод інтуїтивного малювання став частиною феноменологічної течії арттерапії. Він набув значної популярності, особливо в людей з порушеннями зору. Окремі його елементи можуть бути використані й у роботі зі слабозорими дітьми молодшого шкільного віку. Метод інтуїтивного малювання сприяє розвитку самостійності у творчих пошуках, розвитку зорового сприймання.

Образотворча діяльність у процесі інтуїтивного малювання відбувається відповідно до фаз творчого процесу. Заняття можуть бути як груповими, так й індивідуальними.

Перший етап (пускова фаза) передбачає вільну активність і підготовку до творчого процесу. Учитель повинен допомогти дитині вибрати доступну їй техніку. Діяльність педагога спрямована на організацію процесу засвоєння знань, умінь і навичок образотворчої діяльності. Особливого значення набувають завчасна підготовка до заняття (планування, створення позитивної емоційної атмосфери), безпосередня організація дітей, чіткість пояснень, ефективне керівництво діяльністю учнів. На уроці (чи позакласних заняттях) педагог повинен не просто повідомляти нову інформацію, а залучати дітей до роздумів, стимулювати самостійне здобуття знань, створювати ситуації «відкриття». Перед безпосереднім виконанням творчих завдань необхідно здійснити ряд підготовчих дій, які сприяють розвитку творчих здібностей. На цьому етапі діти засвоюють образотворчі техніки, ознайомлюються з основами композиції і репетирують наступні фази. Таким чином відбувається навчання дітей технік і прийомів малювання.

На *другому етапі* (пошукова фаза) починається створення художнього твору. Керівництво вчителя спрямоване на розвиток дій малювання та самостійного мислення у дітей. Педагог бере активну участь у діяльності молодших школярів, заохочує їх творчі пошуки. Важливим завданням також є організація взаємного співробітництва дітей на основі активної участі кожного з них у спільній діяльності.

Третій етап (виконавча фаза) завершує роботу над створенням художнього твору.

Уроки (або позакласні заняття) з інтуїтивного малювання може мати, наприклад, наступну структуру (за М. С. Вальдес Одріосола):

1. Педагог просить дітей закрити очі й уявити щось дуже красиве, або згадати приємний сон, уявити клумбу з квітами тощо.

2. Діти малюють «побачене» на аркуші паперу з допомогою фарб. При цьому не використовується біла фарба. Аркуш повинен бути зафарбований так, щоб на ньому не залишалось просвітів білого паперу. Малювання можна виконувати у довільній техніці, зокрема наносити фарбу долоньями і пальцями. У результаті такої інтуїтивної роботи виходить абстрактне зображення, яке складається з плям різних кольорів.

3. Учитель просить дітей уявити, що перед ними справжня картина, яка має сюжет. Потрібно визначити, що саме на ній намальовано. Для того, щоб допомогти слабозорим учням, варто запропонувати роздивитися зображення зблизька, потім трохи на віддалі (орієнтуючись на стан зору кожної дитини), покрутити аркуш. Діти можуть побачити портрет, пейзаж, натюрморт тощо. Якщо їм не вдається нічого побачити, то педагогу варто допомогти спрямовуючими запитаннями.

4. Діти переходять до виконавчої фази. З метою надання зображенню більшої чіткості й реалістичності його потрібно домалювати, навести контури, додати деталі.

5. Учитель пропонує дітям дати назву власній роботі. Це доможе їм усвідомити себе творцем, виявити власну позицію та «привласнити» результати діяльності.

Педагогу варто пам'ятати, що відчуття прекрасного завжди є глибоко особистісним переживанням. Найбільші можливості для самовираження надає саме самостійна творча діяльність. Саме тому тифлопедагогу варто прагнути стимулювати слабозорих молодших школярів до більшої самостійності та сміливості на уроках образотворчого мистецтва, особливо враховуючи, що їх характер сприяє цьому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимущкин В. М., Моргулис И. С. Учебно-методические материалы по тифлологии / В. М. Акимущкин, И. С. Моргулис. – К. : Укр. общество слепых, 1990. – 162 с.

2. Вальдес Одрисола М.С. Интуитивное рисование: развитие творческих способностей средствами арт-терапии / М. С. Вальдес Одрисола. – Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2009. – 80 с.

3. Литвак А. Г. Тифлопсихология : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология». – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.

4. Шмагало Р. Т., Марчук Ж. С., Вачкова І. Б., Чорний О. В., Гнатюк М. В. Образотворче мистецтво. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 1 – 4 класів : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/09_obraz_mustectv.pdf

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Akimushkin V. M., Morgulis I. S. (1990). Uchebno-metodicheskie materialy po tiflogologii [Educational methods materials by tiflogy]. Kyiv: Ukr. obshhestvo slepyh. (In Ukrainian).

2. Val'des Odrisola M. S. (2009). Intuitivnoe risovanie: razvitie tvorcheskih sposobnostej sredstvami artterapii [Intuitive Painting: development of creative abilities by means of art therapy]. Moskva: Institut obshhegumanitarnyh issledovaniy. (In Russian).

3. Litvak A. G. (1985). Tiflopsihologija: Ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov po spec. № 2111 «Defektologija». Moskva: Prosveshhenie. (In Russian).

4. Shmahalo R. T., Marchuk Zh. S., Vachkova I. B., Chorniy O. V., Hnatiuk M. V. Obrazotvorche mystetstvo. Prohrama dlja zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlja 1 – 4 klasiv : [Elektron. resurs]. (2012). [Fine Arts. The program for general educational establishments for grades 1 – 4: [Electronic resource]. – Access mode: http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/09_obraz_mustectv.pdf